

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.1-2.29>**Н. А. Гураленко**доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри людських прав

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ДОСВІДНА КОНСТАНТА СУДДІВСЬКОГО ПІЗНАННЯ

У статті актуалізується роль досвіду як незмінної, сталої основи суддівського пізнання, що виражається у двох вимірах: по-перше, як узагальнення правових знань судді, його навичок і вмінь, що допомагає орієнтуватися в доказовій інформації і досліджувати з неї те, що дійсно необхідно для професійного бачення фактичних обставин справи, найбільш значущих та істотних для встановлення справедливості, й, по-друге, як дискурсивно-інтерсуб'єктивна інтерактивна модель вербальної взаємодії між учасниками судового засідання, що виступає ефективним засобом спілкування між різними поколіннями суддів і судьями одного покоління. Зауважено, що запорукою успішного формування професійного досвіду судді, основою засвоєння ним знань, умінь і навичок, підвищення кваліфікаційного рівня та профілактики професійної деформації є не тільки наявність належної соціальної комунікації, але й активність судді у професійній діяльності. Тільки активний суддя не боїться проявляти себе рішуче й водночас уникає неконструктивної та безпідставної критики щодо своїх колег, висловлює окрему думку та переконує інших суддів в її правильності. Інститут окремої думки, підтримуючи суддівську незалежність, дає змогу судді позиціонувати себе як носія індивідуального досвіду.

Акцентовано увагу на тому, що когнітивна специфіка досвідного суддівського знання, порівняно зі знанням теоретичним, різниться відповідно до «знання як» і «знання що». На противагу традиційним базовим поняттям, таким як «правило», «норма», «логіка», вихідним пунктом пояснення природи, що виступає предметом такого знання, служать відмінні поняття «доцільність», «функціональність», «дієвість».

Встановлено, що структура суддівського досвіду містить набуті спеціальні знання, навички, уміння, тобто компоненти підготовленості до діяльності з відправлення правосуддя, які перетворюють «ремесло» в методологію – у той пласт, що трансформує професію судді в покликання. Контроль громадськості за діяльністю судової гілки влади є поштовхом для кожного судді до того, щоб підвищувати свій кваліфікаційний рівень, займатися самоосвітою та прагнути фахового розвитку.

Ключові слова: досвідне знання, професійний досвід судді, досвідно-когнітивна специфіка суддівського знання, суддівське пізнання, суддівська діяльність, судова комунікація.

Постановка проблеми. Досягнення бажаного ефекту судової реформи залежить не тільки від обраної моделі судоустрою, уніфікованості та гармонізованості процесуальних норм, що встановлюють процедуру відправлення судочинства, а передусім – від професійності й досвіду тих осіб, які вирішують судові справи.

Суддівське пізнання не визначається лише механічним встановленням фактичних обставин справи, а постає як фронтетичний досвід,

який, з одного боку, охоплює знання, уміння, навички кожного судді, а з іншого боку, є дискурсивно-інтерсуб'єктивним – спрямованим на формування інтерактивних моделей вербальної взаємодії між учасниками судового засідання, характеризується готовністю почути іншого (у роботі колегіального складу суду) і змінити себе (підвищити свій кваліфікаційно-професійний рівень). Суддівська діяльність, яка поєднує в собі соціально зумовлені й суб'єктивно-

особистісні, раціонально-логічні, проєктивно-рефлексивні начала, зумовлює необхідність високого рівня особистісної зрілості й ставить певні вимоги до розвитку в судді як спеціаліста професійно-значимих й морально-етичних якостей. За такого акцентування питань про буттєві основи професійної діяльності судді актуалізується важлива площина проблеми – суддівську пізнавальну першоджерельність слід шукати не тільки (й не стільки) у сфері об'єктивної формалізації, скільки в самому судді, його мисленні, моральних принципах, бажанні щоденно підвищувати свій кваліфікаційний рівень, займатися самоосвітою та прагнути фахового розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі питання, присвячені вивченню визначеної проблематики, були предметом наукових праць Д. Бочарова, Д. Луспеника, М. Мінакова, Л. Москвич, І. Самсіна, Л. Скоромохи, О. Голмса, О. Хотинської-Нор, В. Хук М. та інших учених.

Водночас, незважаючи на наявність значної кількості наукових публікацій, проведених останнім часом у цій галузі, окреслений предмет дослідження настільки складний для розуміння і змістовно глибокий, що навіть фундаментальний його аналіз не може претендувати на вичерпність. У зв'язку з цим потреба в теоретичному аналізі досвіду як сталої, незмінної основи суддівського пізнання досі залишається актуальною.

Мета статті – дослідити досвідну константу як незмінну основу суддівського пізнання.

Виклад основного матеріалу. Узагальнюючий аналіз положень нормативних і літературних джерел дає змогу стверджувати, що ні в межах юридичних наук, ні в межах інших гуманітарних наук немає однакового підходу до розуміння сутності досвіду. Ба більше, під час аналізу праць як різних, так й одних і тих самих авторів часто трапляється використання цього терміна в найрізноманітніших, мало не протилежних значеннях – досвід розуміється як синонім знань, навичок і вмінь, форм та методів реалізації завдань, відомостей і висновків практики, прикладних принципів, практичних позицій тощо. У межах дослідження суддівський досвід розглядається як сукупність знань і навичок, отриманих суддею під час здійснення практичної діяльності, що зумовлює надалі можливість її здійснення як більш ефективною та розмаїтою.

Досвід – це концентроване й узагальнене дискурсом вираження діяльності. Оскільки діяльність будь-якого суб'єкта розгортається в межах товариства «собі подібних», виникає потреба (зумовлена інтересами спільної діяль-

ності) вироблення, передачі й закріплення таких обсягів досвідного знання, які були б досить чіткими і застосовними для більшості членів цього товариства. Інакше кажучи, інформація, наявна в способах поведінки окремих індивідів або груп цього товариства, у тій частині, в якій засвоєння цих способів дає змогу «поліпшити» чи в ширшому розумінні «раціоналізувати» поведінку інших членів товариства, має бути представлена у формі, що робить більш зручним і безпосереднім процес розуміння «смислу» цієї діяльності.

Досвід, опосередковуючий реалізацію права, – це не просто теоретичне осмислення права, а й завжди ще практичне його застосування в конкретній, реальній або гіпотетичній ситуації. Включно з поверненням до чогось, у чому ми раніше помилялись, моменту самопізнання, такий досвід діє як критика всякого суто когнітивного мислення. Будь-які досвідні знання є продуктом штучного конструювання, вони не існують об'єктивно як самостійні сутності в природному середовищі, а тому недоцільно говорити про абстрактний «чистий» характер досвідних даних, відірваних і незалежних від суб'єкта.

Досвідно-когнітивна специфіка практичного суддівського знання, порівняно зі знанням теоретичним, розрізняється якісно, відповідно «знання як» і «знання що». На протигагу традиційним базовим поняттям, таким як «правило», «норма», «формальність», вихідним пунктом пояснення природи права, що виступає предметом досвідного знання, служать якісно відмінні поняття: «доцільність», «функціональність», «дієвість». Понятійна конструкція «дія права», «функціональність права» розглядається як така, що покликана змістити акцент у бік проблематики практичного здійснення правових норм. У контексті вищезгаданої поляризації теоретичного і досвідного суддівського знання цікавими видаються положення одного з найбільш яскравих представників реалістичної школи права О. Голмса, який, визнаючи значення логіки, дії законів про причину та наслідок, кількісних зв'язків явищ у правовій сфері, а також використання логічних прийомів юристами у їхній професійній діяльності, підкреслював: «Життя права полягає не у логіці, а в досвіді» [1, с. 35].

Враховуючи вищесказане, слід констатувати, що, як суб'єкт практичної діяльності, суддя пізнаючи світ права, виступає не споглядачем того, що відбувається навколо нього. Діючи, він не тільки здійснює ті чи інші зміни в предметному світі, а й впливає на інших і сам зазнає впливів товариства. Як зазначають автори посібника-порадника для тих, хто хотів би оволодіти

фахом судді, публікація якого була здійснена в межах проєкту Агентства США з міжнародного розвитку: «Кодекс поведінки судді вимагає від представника Феміди дотримання більш високого стандарту поведінки, порівняно з іншими професіоналами та державними службовцями. Для суддів природною реакцією є бажання збиратися разом, формуючи своєрідну колегію. Такий професійний зв'язок може забезпечити підтримку, товариські стосунки, збагачення знань та розв'язання проблем» [2, с. 166]. Очевидно, що за таких умов джерелом досвіду, крім безпосереднього сприйняття суб'єктом якостей і зв'язків об'єктів дійсності, стає соціальна комунікація, у процесі якої другий суб'єкт передає першому певну інформацію. Відтак особливого значення в цьому контексті набуває питання взаєморозуміння, підтримки, доброго тону в міжособистісному суддівському спілкуванні, створення належного мікроклімату в колективі, сфери ефективного міжособистісного спілкування суддів-колег.

У будь-якому суді працюють судді різного віку і з різним досвідом, тож цілком природно, що судді, які мають більший досвід роботи, діляться ним із новопризначеними (це може стосуватися найрізноманітніших питань – від загальних аспектів організації роботи до конкретної юридичної проблеми, практики застосування юридичних норм під час вирішення тієї чи іншої справи). Ба більше, під час роботи з конфліктним матеріалом часто виникають неоднозначні ситуації, розібратися з якими легше гуртом, особливо за умов «розкиданості» всього законодавчого спектра норм, що можуть стосуватись однієї справи. У подібних випадках провідне значення має фаховість, освітній рівень, різноманітний суддівський досвід: один суддя може чудово розбиратися в особливостях цивільних спорів, інший – бути вправним фінансистом, третій – уже мав справу з аналогічною проблемою або вивчав дотичну до справи практику в рішеннях, наприклад, Європейського суду з прав людини.

Отже, джерело досвіду – соціальна і правова комунікація, «живе» міжособистісне спілкування. Для судді, крім безпосереднього сприйняття якостей, зв'язків, відношень, об'єктів правової дійсності, формування досвіду стає можливим через міжособистісне спілкування з іншими суддями-колегами, у процесі якого отримується інформація з найрізноманітніших питань – від загальних аспектів організації роботи до практики застосування юридичних норм під час вирішення тієї чи іншої справи.

Цей процес нагадує закріплення накопичених знань, форм ефективної поведінки, які для наступних суддів слугуватимуть не лише надійною спільною опорою, але й спільною відправною точкою до пошуку права (передусім судова практика) [5, с. 117]. Трансформований досвід наступне покоління суддів розглядає не як готову річ, а як щось таке, що можна переформулювати й удосконалити в контексті адекватного обмірковування – подібно до того, як чинний упродовж певного часу законодавчий акт може вдосконалюватися за допомогою поправок; так само, як законодавець, мабуть, утримується від переробки тексту законодавчого акта, складеного визнаним майстром, суддя також віддаватиме належне роботі, виконаній його попередниками (перш за все у вищих інстанціях), яка полягала не лише у прийнятті рішень, а в їхньому поясненні та обґрунтуванні. Закріплюючи попередні досягнення пізнання, досвід стає чимось схожим на спільну мову, без якої було б неможливим спілкування між різними поколіннями суддів і суддями одного покоління. Водночас він (досвід) не стає нездоланною перешкодою для змін, оскільки може спрямовувати їхній хід.

Водночас слід зауважити, що важливо не тільки говорити про засвоєння соціального досвіду суддею, а й необхідно враховувати зворотний процес – розглядати суддю як активного суб'єкта соціалізації, який створює власну систему досвіду. Процес соціалізації нерозривно пов'язаний зі спілкуванням. Проте, суб'єктивно освоєний у процесі соціальної взаємодії, досвід соціального спілкування стає невіддільною частиною особистості. Засвоєння цього досвіду суб'єктивно – одні й ті самі соціальні ситуації по-різному сприймаються різними особистостями. Будучи основою процесу соціалізації, засвоєння знань, умінь і навичок стає також джерелом індивідуалізації особистості, яка не тільки суб'єктивно засвоює цей досвід, а й активно його переробляє.

Індивідуальний характер вищеописаної моделі суддівського досвіду проявляється завдяки зміні способу його накопичення, зберігання, зовнішнього вираження: первісно зароджуючись у психіці окремих суддів-носіїв особистого досвіду, відповідна досвідна інформація надалі «добувається» ними зі своєї пам'яті, безпосередньо виражається ними в знаковій формі (з використанням мови) за межі свого внутрішнього світу. Тож виникнення індивідуального суддівського досвіду завжди починається з трансляції особистого досвіду його

початковим суб'єктом – окремим суддею, у нову, об'єктивовану форму (наприклад, письмову – у вигляді рішення суду, огляду судової практики, або електронну – аудіо- й відеозапис судового процесу). У вищевикладеному процесі формування надіндивідуального суддівського досвіду особливо важливі два моменти: по-перше, коли особистий суддівський досвід об'єктивується у форму, що дає можливість іншим суб'єктам (наприклад, учасникам судового процесу), вже без втручання початкового суб'єкта, сприймати й використовувати відповідну досвідну інформацію; по-друге, коли особистий суддівський досвід безпосередньо транслюється його носієм іншим членам суддівського товариства, стаючи його «суспільно доступним».

Запорукою успішного формування індивідуального досвіду та підвищення кваліфікаційного рівня, основою засвоєння знань, умінь і навичок та профілактики професійної деформації є активність судді у професійній діяльності. У суддівській діяльності активність – це не лише запорука успішної роботи, можливість підвищення власного професійного рівня, а й профілактика професійної деформації та можливість не замикатись у собі. Активний суддя не боїться проявляти себе рішуче і водночас уникає неконструктивної та безпідставної критики щодо своїх колег, висловлює окрему думку та переконує інших суддів в її правильності. Інститут окремої думки, підтримуючи суддівську незалежність, дає змогу судді позиціонувати себе як носія індивідуального досвіду.

Окрема думка судді під час роботи колегіального складу суду (переважно в судах апеляційної, касаційної інстанцій та в окремих випадках, визначених процесуальним законом, у судах першої інстанції) може стосуватись: по-перше, незгоди як із рішенням загалом, так і з його окремою частиною; по-друге, незгоди з мотивацією під час ухвалення рішення; й, по-третє, заперечення проти процедури порушень під час прийняття рішення. Хоча окрема думка судді сама по собі не має юридичних наслідків і є всього лише інформаційним аргументом для вищого суду, все ж вона свідчить про професійну кваліфікацію та рівень досвіду судді, виступає важливим способом захисту його професійної честі, інформує громадськість про суть юридичних дискусій, що мали місце в суді (і, відповідно, підвищує рівень її довіри до представників Феміди).

Професія судді (нарівні з професіями лікаря, вчителя) є однією з тих, якій довірено суспіль-

ством і державою можливість впливати на долю інших людей. А це велика відповідальність. Для практичної юриспруденції є чимало «випадків», у яких правник легко може передбачити результат. Водночас брак досвіду і знань, відсутність підвищеної майстерності оперативного реагування на зміни вимог часу можуть супроводжуватись таким: по-перше, частина справ (хоча, можливо, і не більша) – це складні справи, щодо яких важко заздалегідь прогнозувати рішення, ухвалюючи які, судді мають робити вибір з огляду на певні альтернативні результати, жоден з яких не визначається нормами права; по-друге, ситуації, що спочатку вважаються легкими, можуть трансформуватись у проблематичні через кваліфікованість юристів (передусім адвокатів у судовому процесі), які бажають отримати відмінний результат [4, с. 102]; по-третє, «колізійні пастки» чинного законодавства, невідповідність останнього новим процесам і тенденціям, що народжуються в суспільстві.

Незважаючи на ймовірну появу вищезгаданих ситуацій, суддя, який розглядає справу, повинен прийняти рішення, навіть якщо, можливо, й не має абсолютної гарантії у правильності (неоскаржуваності) прийнятого рішення. Однак чи не найважливіше – навчитися розрізняти суддівський умисел як наслідок небажання знати та суддівську помилку як наслідок незнання. Якщо перший варіант за жодних умов неприпустимий, то другий стає передумовою критики у формі скарги з боку сторони, невдоволеної результатом розгляду справи, або публікації у пресі з аналізом судового рішення, здійсненого адвокатом, чи журналістського розслідування. Така критика прийнятна для демократичного суспільства і фактично є формою контролю громадськості за діяльністю судової гілки влади. За умови конструктивності саме вона й може стати поштовхом для судді до того, щоб підвищувати свій кваліфікаційний рівень, займатися самоосвітою та прагнути фахового розвитку.

Висновки і пропозиції. Аналізуючи вищезазначене, можна констатувати, що суддівський досвід – сукупність знань і навичок, отриманих суддею під час здійснення практичної діяльності, що зумовлює надалі можливість її здійснення як більш ефективної та розмаїтої. Досвід як константа суддівського пізнання, з одного боку, є узагальненням правових знань судді, його навичок і вмінь, що допомагає орієнтуватися в доказовій інформації і дослідити з неї те, що дійсно необхідно для професійного

бачення фактичних обставин справи, найбільш значущих та істотних для встановлення справедливості, а з іншого боку, є дискурсивно-інтерсуб'єктивним – спрямованим на формування інтерактивних моделей вербальної взаємодії між учасниками судового засідання і виступає ефективним засобом спілкування між різними поколіннями суддів та суддями одного покоління. Не слід недооцінювати значення досвідного знання судді в процесі здійснення професійної діяльності, оскільки це спеціалізоване професійне вміння перетворює «ремесло» в методологію, трансформує професію судді в покликання.

Список використаної літератури:

1. Адыгезалова Г.О. Холмс и реалистическая школа права в США. *Общество и право*. 2012. № 2(39). С. 33–35.
2. Денисенко Л., Сироїд О., Фадєєва І., Шаповалова О. Бути суддею. Київ, 2015. 216 с.
3. Мінаков М. Історія поняття досвіду. Київ : ПАРАПАН, 2007. 380 с.
4. Таманага Браян Верховенство права: історія політика, теорія. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 208 с.
5. Фулей Т. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-методичний посібник для суддів. Київ, 2015. 208 с.

Huralenko N. A. Experienced constant of judicial cognition

The article deals with the role of experience as an immutable, stable basis for judicial cognition, which is expressed in two dimensions: first, as a generalization of the judge's legal knowledge, his or her professional skills and abilities that contribute to detect the evidentiary information and investigate the factual circumstances of the case, which are the most significant and essential for the establishment of justice, and, second, as a discursive and intersubjective interactive model of verbal interaction between the participants of a court trial, which is the means of communication between different generations of judges and judges of the same generation. It is noted that not only the presence of proper social communication, but also the activities of judges in their professional occupation are the key to successful formation of a judge's professional experience, the basis of mastering knowledge, skills, professional development and prevention of professional deformation. Only an active judge is not afraid to behave decisively and at the same time he/she avoids unconstructive and unfounded criticism of his/her colleagues, expresses a separate opinion and convinces other judges of its correctness. The Institution of Separate Opinion, supporting judicial independence, allows the judge to show himself or herself as a carrier of individual experience.

Attention is drawn to the fact that the cognitive specificity of experienced judicial knowledge differs from theoretical knowledge according to "knowledge of how" and "knowledge of what". In contrast to traditional basic concepts, such as "rule", "norm", "logic", the starting point of the explanation of nature, which is the subject of such knowledge, is different concepts of "expediency", "functionality", and "efficiency".

It is established that the structure of the judicial experience contains the acquired special knowledge, skills, abilities, i.e. components of readiness for the administration of justice, which transform the "occupation" into a methodology –the layer that transforms the profession of a judge into a vocation. Public control over the judiciary is an impetus for every judge to improve his or her qualifications, engage in self-education and seek professional development.

Key words: *experienced knowledge, professional experience of a judge, experiential and cognitive specificity of judicial knowledge, judicial cognition, judicial activities, judicial communication.*